ՀՅԴ Կ. ՊՈԼՍԻ ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ ՄԱՄՈՒԼԸ
(1909-1920 թթ.)

ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ Մ. Վ.

ՀՅԴ-ն քաղաքական պայքարում կարևորել է քաղաքականորեն ազդեցիկ պարբերական մամուլի դերը: Արդեն 1891 թ. հիմնադրվել է կուսակցության ամսաթերթ «Դրոշակը»: Նույն տասնամյակին Ֆրեզնոյում տպագրվել է «Ասպարեզ» թերթը, Վառնայում՝ «Շարժումը», Բոստոնում՝ «Հայրենիքը»: 1900-ական թվականներին իրար են հաջորդել մեկ տասնյակից ավելի թերթեր, ամսագրեր, ընդ որում՝ հաճախ միևնույն լրագիրը տպագրվել է տարբեր խորագրերով, քանի որ կառավարական համապատասխան մարմինները արգելել են դրանցից շատերի հրատարակությունը[1]: Կ. Պոլսի ՀՅԴ պարբերականները այդ ժամանակահատվածում երկու փուլով են հրատարակվել. 1909-1915 թթ. և 1918-1920 թթ.: 1909-1915 թթ. հրատարակվել են «Ազատամարտ» օրաթերթը (1909-1915 թթ.), «Ուսանող» (1909-1914 թթ.) և «Երկունք» (1909-1914 թթ.) ամսաթերթերը, «Շանթ» (1911-1915 թթ.) հանդեսը, իսկ 1918-1920 թթ.՝ «Շանթ» հանդեսը, «Ճակատամարտ» օրաթերթը, «Ճակատամարտ» գյուղատնտեսական ամսօրյա և «Ճակատամարտ» մանկավարժական ամսօրյա հավելվածները, «Հայ սկաուտ» հանդեսը: Այդ տարիներին ՀՅԴ-ն Կ. Պոլսում ունեցել է նաև ոչ պաշտոնական պարբերականներ: Դրանք հրատարակվել են ՀՅԴ անդամների ու համակիրների ջանքերով՝ հիմնականում ունենալով գրական-հասարակագիտական ուղղվածություն: Այդպիսիք էին «Ազդակ» շաբաթաթերթը (1908-1909 թթ.), «Նավասարդ» տարեգիրքը (1914 թ.), «Մեր տարեցույցը» (1910-1913 թթ.), «Մեհյան» հանդեսը (1914 թ.): Այս պարբերականների հրատարակության ընդհատման պատճառները Մեծ եղեռնը և Թուրքիայի հասարակական-քաղաքական կյանքում կատարված իրադարձություններն էին:

«Ազատամարտը» ՀՅԴ Արևմտյան բյուրոյի պաշտոնաթերթն էր: Օրաթերթի արտոնատերը, պատասխանատու տնօրենը և խմբագիրը արևմտահայ անվանի հասարակական-քաղաքական գործիչ, արձակագիր Ռուբեն Զարդարյանն էր: «Ազատամարտի» վարչական հոգսերով զբաղվել են Կարապետ Փաշայանը (Թափառիկ), Սարգիս Օհանջանյանը (Ֆարհատ) և Հայկ Թիրյաքյանը (Հրաչ): Վերջինս թերթի մատակարարությունը վարել է մինչև նրա փակման օրը՝ 1915 թ. ապրիլի 24-ը[2]: Խմբագրական քարտուղարությունը փոխեփոխ ստանձնել են Գեղամ Բարսեղյանը, Շավարշ Միսաքյանը, Հակոբ Սիրունին (Ճոլոլյան): Օրաթերթի աշխատակիցների (հաստիքային և արտահաստիքային) թիվը բավական

[1] **Վարանդյան Մ.,** ՀՅԴ պատմություն, Ե., 1992, էջ 389, 396-397, Հուշապատում ՀՅԴ, Բոստոն, 1950, էջ 562-579:

[2] Հայրենիք, Բոստոն, 1924, N 12, էջ 115-137:

մեծ է եղել ու պարբերաբար փոփոխվել է[3]: «Ազատամարտի» հիմնական աշխատակազմում ընդգրկված էին Խ. Մալումյանը (Է. Ակնունի), Հ. Շահրիկյանը (Ատոմ), Գ. Բարսեղյանը, Գ. Իփեքյանը, Ն. Փափազյանը: Թերթի աշխատանքներին մասնակցել են Ս. Զավարյանը, Հ. Համբարձումյանը, Ռ. Դարբինյանը, Ա. Խաչատրյանը, Հ. Մանուկյանը, Ս. Սըրենցը և այլ հայ մտավորականներ: Թերթն ունեցել է 6 անդամից բաղկացած խմբագրական մարմին: Նրանք և «Ազատամարտի» վարչությունից 3 անդամ ղեկավարել են օրաթերթը: «Ազատամարտն» ունեցել է թարգմանիչներ, լրաբերներ ու թղթակիցներ Թուրքիայի քաղաքներում, Արևմտյան Հայաստանում և աշխարհի տարբեր մասերում:

«Ազատամարտը» գրաքննությունից խուսափելու նպատակով հրատարակվել է նաև այլ անուններով՝ «Առաջամարտ» (1912 թ.), «Բյութանիա» (1912-1913 թթ.), «Ազդակ» (1912-1913 թթ.), «Բազին» (1912 թ.), «Մեղու» (1913 թ.), «Շանթ» (1913-1914 թթ.) և «Ճակատամարտ» (1914 թ.)[4]: «Ազատամարտն» ունեցել է կայուն խորագրեր ու բաժիններ՝ *Հայկական հարց, Բռնապետական արարք, Գավառական կյանք, Տեղեկություններ Կիլիկիայեն, Այսօր, Վերջին ժամ, Հայկական կյանք, Օսմանյան խորհրդարանի նիստերի դահլիճից հաղորդում են, Հողային հարց, Կրթական գործ* և այլն: Հրատարակվող նյութերի միջոցով «Ազատամարտը» համապարփակ պատկերացում է տվել ժամանակաշրջանի ազգային և համաշխարհային հասարակական-քաղաքական, մշակութային կյանքի մասին, արտացոլել է թուրքական իրականությունը, զարկ է տվել հայրենի գրականության զարգացմանը՝ երբեմն որպես դասագիրք օգտագործվելով հեռավոր գյուղերում[5]: Թուրքական կառավարական շրջանները հաշվի են առել «Ազատամարտի» կարծիքը պետական կարևոր հիմնահարցերով զբաղվելիս[6], իսկ թուրքական թերթերը հաճախ են թարգմանաբար արտատպել «Ազատամարտի» խմբագրականները[7]: «Ազատամարտը» եղել է սիրված և գնահատված թերթ ընթերցողների շրջանում: Դրան նպաստել են թերթի հրապարակումները ազգային էական խնդիրների վերաբերյալ (հողային հարց, կրթական խնդիրներ, Ադանայի կոտորածն ու դրա մեղավորներին պատժելու վերաբերյալ սկսված գործընթացը, հայկական գավառում կատարվող անօրինություններն ու բռնությունները, օսմանյան խորհրդարանի և հայ պատգամավորների, Կ. Պոլսի պատրիարքարանի և ազգային մարմինների գործունեությունը և այլն):

«Ուսանողը» ՀՅԴ Եվրոպայի ուսանողական միության ամսաթերթն էր: Այն հրատարակվել է Փարիզում, Ժնևում և Կ. Պոլսում: Սկզբում տպագրվել է որպես ոչ պարբերական (N 1,2), իսկ միության 2-րդ համագումարից (1909 թ.) հետո՝ որպես պարբերական հանդես: «Ուսանողի» և «Երկունքի» աշխատակազմերի մասին

---

[3] Նույն տեղում, 1924, N 9, էջ 112-120, 1925, N 3, էջ 28-44:

[4] Հայոց պարբերական մամուլը (կազմ. **Լևոնյան Գ.,** Ե., 1934, էջ 57), Հայ պարբերական մամուլի մատենագիտություն (կազմ. **Կիրակոսյան Ա.,** Ե., 1970, էջ 84):

[5] Հայրենիք, 1924, N 9, էջ 118:

[6] **Վարանդյան Մ.,** ՀՅԴ պատմություն, Կահիրե, 1950, հ. 2, էջ 22:

[7] Հայրենիք, 1924, N 12, էջ 116-121:

սկզբնաղբյուրների բացակայության կամ գրեթե բացակայության պատճառով, կարելի է ասել, որ դրանք ունեցել են խմբագրական մարմին և աշխատակիցների փոքրաթիվ շրջանակ (հիմնականում երիտասարդ մտավորականներ և ուսանողներ)[8]: Նրանք հանդես են եկել կա՛մ կեղծանվամբ, կա՛մ անուն-ազգանվան սկզբնատառերով[9]: «Ուսանողի» խմբագրական մարմինը ունեցել է 3-5 հիմնական և 2 փոխարինող անդամ: «Ուսանողին» աշխատակցել են Ե. Ֆրանկյանը, Վ. Խորենին, Ա. Շիրակունին, Մ. Վաքուրը և այլք: Ամսագրի նպատակներն էին՝ լուսաբանել ՀՅԴ ծրագիրը, նպաստել հայաբնակ երկրների հասարակական-քաղաքական խնդիրների լուծմանը, ընթերցողներին ծանոթացնել եվրոպական ընկերական տարբեր ուղղություններին, համախմբել Եվրոպայում սովորող դաշնակցական ուսանողներին և աջակցել նրանց կրթությանը: Այս սկզբունքներից ելնելով է «Ուսանողն» ընտրել և հրատարակել իր հոդվածները տարբեր բաժինների ու խորագրերի ներքո. *Ազգություններու հարցը Տաճկաստանում, Պալքաններու շուրջ, Ընկերվարական հարցեր, Ազգային-կուլտուրական կյանք, Հողային հարց, Օսմանյան պառլամենտը, Գրական կյանք* և այլն:

«Երկունքը» ՀՅԴ Կ. Պոլսի ուսանողական միության ամսաթերթն էր: Հրատարակվել է 1909-1914 թթ.: Արտոնատերն ու պատասխանատու տնօրենը Գալուստ Էյնաթյանն էր: «Երկունք» նախնական խմորատիպ ամսագրի հրատարակմանը մասնակցել են Վանի Երամյան ու Կենտրոնական վարժարանների շրջանավարտներ Գ. Էյնաթյանը, Մ. և Բ. Կապուտիկյանները, Ա. Սաֆրաստյանը, Խ. Խանջյանը և ուրիշներ[10]: Ամսագրի էջերում իրենց նյութերն են տպագրել Ա. Վտակյանը, Խ. Աստուրյանը, Կ. Թանտրջյանը, Գ. Մխիթարյանը, Մ. Չիլյանը, Ռիվարեցը, Ասլանը, Ասաֆը, Նելլան, Շահրիմանը և այլք: «Երկունքը» հետապնդել է գրեթե նույն նպատակները, ինչ «Ուսանողը»՝ միայն փոքր-ինչ նեղացնելով գործունեության շրջանակները, սահմանափակվելով Կ. Պոլսի դաշնակցական երիտասարդության և ուսանողների հիմնահարցերով: «Երկունքի» և «Ուսանողի» էջերում, բացի վերը նշված թեմատիկ ուղղություններով նյութերից, հրատարակվել են իմաստասիրական, գրական-գեղարվեստական, հասարակագիտական աշխատություններ, ուսումնասիրություններ, հոդվածներ: Դրանք զետեղվել են համապատասխան բաժիններում *(Ուսանողական կյանք, Մեր պահանջները, Մամուլ, Դեպի Գավառ, Գրախոսականներ, Կյանք և Գրականություն, Կրթական հարց* և այլն):

1918-1924 թթ. Կ. Պոլսում, որպես «Ազատամարտի» իրավահաջորդ, հրատարակվել է «Ճակատամարտ» օրաթերթը՝ գրեթե նոր խմբագրակազմով և Հայաստանի Առաջին հանրապետության հիմնադրումից հետո ՀՅԴ որդեգրած նոր ծրագրին ու մարտավարությանը հարազատ բաժիններով ու թեմաներով: Օրաթերթի խմբագիրը Հ. Ճոլոյանն (Սիրունի) էր:

Պատասխանատու տնօրեններն էին Մ. Ասլանյանը և Շ. Միսաքյանը, իսկ արտոնատերը՝ Վ. Մարտիկյանը: «Ճակատամարտն» ունեցել է 3 անվանում՝ «Ար-

---

[8] Ուսանող, Փարիզ, 1909, N 1, էջ 1-3, 45-48, Երկունք, Կ. Պոլիս, 1912, N 1, էջ 30-31:

[9] Նույն տեղում, Կ. Պոլիս, 1912, N 7, էջ 273-288:

[10] Հայ ժողովրդի պատմություն, Ե., 1981, էջ 486:

դարամարտ» (1918 թ., N 2-12), «Արիամարտ» (1918 թ., N 13-32), «Ճակատամարտ» (1918 թ., N 33-ից 1920 թ.): Աշխատակիցները Մեծ եղեռնից մազապուրծ արևմտահայ ճանաչված և հայտնի գրողները, հրապարակախոսները և մտավորականներն էին: Օրաթերթի էջերում հանդես են եկել Շ. Միսաքյանը, Ե. Օտյանը, Թեոդիկը (Թեոդորոս Լաբճինճյան), Արամ Չարգը (Վտարանդի), Ս. Գասրճյանը (Ծերուկ), Մ. Պարսամյանը, Գ. Մեսրոպը, Ենովք Արմենը, Վահան Շահրիմանը, Հ. Սիրունին և ուրիշներ: «Ճակատամարտում» պահպանվել են «Ազատամարտի» ավանդույթներն ու բաժինները: Վերջիններին ավելացել են նորերը՝ «*Մեր խոսքը*» խորագրով ամենօրյա խմբագրականները, *Եղեռնապատում, Վերապրողները, Հայկական դատը գաղութներու մեջ, Մեր գաղութները և անոնց կյանքը, Կինտրվին, Կյանքը Հայաստանի մեջ* և այլն: Ազգային-մշակութային կյանքի խաթարման պատճառով օրաթերթում մինչև 1919 թ. նոյեմբեր ամիսը չկան մշակութային ուղղվածությամբ նյութեր: «Ճակատամարտի» համար առաջնահերթ էին հայ դատի պաշտպանության, հայոց ցեղասպանության կազմակերպիչներին և իրագործողներին միջազգային դատարանի կողմից պատժի ենթարկելու, հայ ժողովրդի կրած մարդկային, նյութական և բարոյական կորուստների փոխհատուցման, հայ տարագիրների ներգաղթի կազմակերպման, անկախ և միացյալ Հայաստան հիմնելու նպատակները:

1919-1920 թթ. Կ. Պոլսում հրատարակվել են «Ճակատամարտ» օրաթերթի համանուն գյուղատնտեսական և մանկավարժական ամսօրյա հավելվածները: «Ճակատամարտ» գյուղատնտեսական ամսօրյա հավելվածը եղել է Հայ գյուղատընտեսական միության օրգանը: Խմբագրական մարմինը և աշխատակիցները հիմնականում հիշյալ միության անդամներն էին, որոնք իրենց գործին քաջատեղյակ և փորձառու մասնագետներ էին: Հոդվածաշարերով և վերլուծություններով հանդես են եկել միության վարչական խորհրդի անդամներ Կ. Նուրյանը, Հ. Սերենկյոզյանը, Ս. Ստեփանյանը, Ն. Անդրեասյանը: Նրանք և ողջ աշխատակազմը ձգտել են նպաստել Թուրքիայի հայաբնակ վայրերում հողագործության և գյուղատնտեսության զարգացմանը, հայ ժողովրդի կենսակերպի բարելավմանը: Հանդեսի հիմնական բաժիններն էին՝ *Տնտեսական-ընկերային, Տեղեկատվական-գիտական, Գյուղական կյանք, Օգտակար բույսեր, Բնության գրկին մեջ, Անասունների համաճարակներ, Նամականի* և այլն:

«Ճակատամարտ» մանկավարժական ամսօրյա հավելվածը հայ ուսուցչական միության (ՀՈՒՄ) օրգանն էր: Խմբագրական մարմնի և աշխատակիցների մեծ մասը ՀՈՒՄ-ի անդամներ էին և հարկ եղած դեպքում աշխատանքը համատեղում էին «Ճակատամարտ» գյուղատնտեսական ամսօրյա հավելվածում: ՀՈՒՄ-ը և նրա պաշտոնաթերթը հետապնդել են մի շարք նպատակներ՝ ՀՈՒՄ-ի Կ. Պոլսի մասնաճյուղերի վերաբացում, մանկավարժական եռամսյա դասընթացների կազմակերպում, ուսուցիչների նյութական վիճակի բարվոքում, չափահաս որբերի հայեցի դաստիարակություն և այլն: «Շանթ» հանդեսը լույս է տեսել 1911-1915 թթ., 1918-1919 թթ.: Այն ունեցել է գրական-գեղարվեստական, քաղաքական և

գիտական ուղղվածություն: Խմբագրապետը Մերուժան Պարսամյանն էր: Աշխատակազմում ընդգրկված էին ժամանակի անվանի արվեստագետները, գրողներն ու հրապարակախոսները՝ Ե. Օտյան, Օ. Չիֆթե-Սարաֆ, Երուխան, Վ. Յարճանյան, Զ. Գալեմքյարյան, Մ. Պարսամյան (Կայծակ), Ենովք Արմեն, Մ. Շամտանճյան և այլք: «Շանթը» թղթակիցներ է ունեցել Արևմտյան Եվրոպայի երկրներում, Կովկասում, Ռուսաստանում: «Շանթը» դարձել է գրական-քաղաքական և առավելապես հայապահպանության և ազգի վերածնության խնդիրներ արծարծող հանդես:

«Հայ սկաուտ» հանդեսը հրատարակվել է 1919-1922 թթ.: Այն եղել է Հայ մարմնակրթական ընդհանուր միության (ՀՄԸՄ) օրգանը: Ամսագրի խմբագիրը Կարո Պ. Ուշագլյանն էր, պատասխանատու տնօրենը՝ Հ. Տեր-Ներսիսյանը, արտոնատերը՝ Գ. Շահինյանը: Աշխատակազմում ընդգրկված էին ՀՄԸՄ-ի անդամներ, անվանի մարզիկներ, մարզական վերլուծաբաններ: Հանդեսի և ՀՄԸՄ-ի նպատակներն արտացոլված են «Մեր գաղափարականը» խմբագրականում: ՀՄԸՄ-ը, ինչպես նշված է այս հոդվածում, «զինադադարի սկիզբեն ետեր» կազմակերպելով մարմնակրթական և սկաուտական խմբեր, ցանկանում է պատրաստել օրինապահ, ազատ և առողջ անհատներ, «առողջ սերունդ մը նոր հայրենիքին համար»[11]: Հայ սկաուտի նշանաբանն է՝ «բարձրացի՛ր, բարձրացո՛ւր», իսկ կյանքի նպատակը՝ «բարձրանալ հոգիով, մտքով և մարմնով», քաջալերել հուսահատվածներին, օգնել կարիքավորներին ու բարձրացնել ընկածներին[12]:

Ամփոփելով փաստենք, որ 1909-1920 թթ. Կ. Պոլսում հրատարակված ՀՅԴ պարբերականները չեն եղել նեղ կուսակցական բնույթի: Նրանց արծարծած հիմնախնդիրներն այնքան բազմազան են, որ ընդգրկում են հրատարակման ժամանակաշրջանում հայ ժողովրդին հետաքրքրող հարցադրումներ, երևույթներ, իրադարձություններ գրեթե բոլոր բնագավառներում՝ քաղաքականությունից մինչև մշակույթ:

ПЕРИОДИЧЕСКАЯ ПЕЧАТЬ АРФ ДАШНАКЦУТЮН, ИЗДАВАЕМАЯ В КОНСТАНТИНОПОЛЕ

(1909-1920 гг.)

ОВСЕПЯН М. В.

Резюме

В 1909-1920 гг. периодика АРФ Дашнакцутюн играла важную общественно-политическую роль. На страницах партийной периодической печати затрагивались общенациональные проблемы, поиск путей решения которых имел консолидирующее значение. Периодические издания партии Дашнакцутюн являлись рупором и проводником партийной идеологии, отражая важнейшие социально-политические проблемы Турции в 1909-1920 гг.

[11] Հայ սկաուտ, 1919, N 1, էջ 1-3:
[12] Նույն տեղում, N 3, էջ 51-52: